

סימן נג

הדלקת נר חנוכה בשמן טבל

ראשי פרקים

שאלה

א. הדלקת נר חנוכה בשמן שריפה

ב. מקור איסור כילוי טבל

ג. גזל כהנים בטבל

ד. בעלות בטבל קודם הפרשת תרומ

סיכום

מסקנה

* * *

שאלה

מי שהדליק נ"ח בשמן זית שהתברר אח"כ שהיה טבל, האם יצא י"ח, או שעליו להדליק נ"ח מחדש?

א. הדלקת נר חנוכה בשמן שריפה

המל"מ בפ"ב מהל' תרומות הי"ד כתב שכשם שמותר להדליק נ"ח בשמן שריפה (=שמן תרומה שנטמאת), משום שאינו נהנה מהנר, כך מותר להדליק נ"ח בטבל, משום שאינו נהנה מהנר. ובטבל האיסור הוא ליהנות הנאה של כילוי. ומצוות לאו ליהנות ניתנו. (עיי"ש בפנים שאם נניח שהנאת כילוי אסורה רק מדרבנן י"ל שזה שמותר להדליק נ"ח בשמן שריפה הוא משום שכל איסור הכילוי הוא רק מדרבנן ובמקום מצוה לא גזרו, וזו היתה דעתו של המל"מ קודם לכן, אלא שלבסוף חזר בו). ולענ"ד ילה"ק ממש"כ בעהמ"א בפ"ב בשבת שנ"ח מותר להשתמש בו שימוש של מצוה כגון לאכול לאורו בסעודת שבת. והרי סעודת שבת להנאה ניתנה (עיי"ן שו"ת עונג יו"ט סי' נ') ולשיטתו קשה כיצד התירו להדליק נ"ח בשמן שריפה הרי נהנה מהנר? וע"כ צ"ל לדעתו שהטעם שהתירו שמן שריפה בנ"ח אינו משום שלא נהנה מהנר, אלא משום שבמקום מצוה לא גזרו, וא"כ ה"ה בשמן טבל. אך

להרמב"ן הסובר שנ"ח אסור בכל הנאה שהיא, י"ל שהתירו להדליק נ"ח בשמן שריפה משום שלא נהנה. (מיהו דוחק לומר שהרמב"ן ובעהמ"א נחלקו בשאלה זו אם הנאה של כילוי אסורה מהתורה או מדרבנן, אך יתכן לומר כן, וצ"ע).

וסברתי לומר אולי שהיתר הדלקת נ"ח בשמן שריפה הוא כמו ההיתר של צרכי רבים, שהרי נ"ח הוא לשם פרסומי ניסא והוא כצורך רבים, או שהוא ברשות כהן, שמן הסתם הכהנים מסכימים שיעשו מצוה בממונם (ובפרט בחנוכה שהנס נעשה על ידי הכהנים הקדושים, והכהנים מתכבדים בכך). מיהו עיין מל"מ שם שהא גופא שמדליקין שמן שריפה לצורך רבים הוא משום שאיסור הנאה של כילוי בשמן שריפה הוא רק מדרבנן. ולדברינו י"ל שאפילו אם נניח שאיסור הנאה משמן שריפה הוא מדאורייתא מותר להשתמש בשמן שריפה על דעת כהן. וצרכי רבים הם מן הסתם על דעת כהן. וכן נ"ח כנ"ל. (אולם הסבר זה אין בכוחו להתיר הדלקת טבל כי טבל אינו בבעלות כהן עדיין — עיי"ש).

ועל בעהמ"א קשה גם במקום אחר. דעתו של בעהמ"א בר"ה פ"ג שבמצוות דרבנן מצוות ליהנות ניתנו, וא"כ גם אם היה סובר בנ"ח כהרמב"ן שנ"ח אסור

ובמראה הפנים על הירושלמי (דמאי, לדף ג' ב' ד"ה אין) פירש שהתוספתא מדברת בפירות שגדלו ונתמרחו ברשותו של הנוכרי והתוספתא סוברת כמ"ד שאין קנין לגוי להפקיע מתרו"מ ולכן חל על הפירות דין טבל ואסור ליהנות מכילויים ככל טבל אסור. אך הרמב"ם פוסק שבמקרה כזה יש קנין לגוי להפקיע ופירות אלו אינן טבל ואין איסור ליהנות מכילויים. ולכן דחה תוספתא זו מהלכה.

וק' הרי במקרה שהגוי רק מירח את הפירות יש חובת הפרשת תרו"מ מהפירות, מכיון שהם גדלו בקרקע של ישראל, וא"כ הרמב"ם היה צריך להביא את התוספתא להלכה באופן כזה. (וילה"ק על מרה"פ, מנא ליה שהתוספתא סוברת שאין קנין לגוי להפקיע גם כאשר הפירות גדלו בקרקע של גוי, אולי התוספתא מדברת במקרה שהפירות גדלו בקרקע של ישראל ונתמרחו ע"י גוי שאז חייבים בתרו"מ לכו"ע. ואולי סובר מרה"פ שבטבל דרבנן לא אסרו הנאה של כילוי. והסבר זה מובן יותר אם נאמר שאיסור הנאה של כילוי טבל הוא רק מדרבנן, ולכן בטבל דרבנן לא גזרו. אך המל"מ הרי סובר בדעת הרמב"ם שהנאה של כילוי טבל אסורה מהתורה, כי לא חילק בפ"ו מהל' מעשר בין איסור הנאה מתרומה לאיסור הנאה מטבל. אך י"ל אדרבה, אולי גם איסור הנאה מתרומה הוא רק מדרבנן וכמו שסבר המל"מ בתחילת דבריו. ועיין חזו"א תרומות פ"ב הי"ד ודמאי שם, שהוכיח מל' הרמב"ם בפ"ו מהל' מעשר ה"ב שכתב טעם לאיסור הנאה של טבל שנאמר "את משמרת תרומותי", שלדעתו איסור זה מהתורה. וא"כ לשיטתו לא יכול היה החזו"א לקבל את הסברו של מרה"פ להשמטת הרמב"ם את התוספתא בענין גוי). אך גם אם נניח שאיה"נ של כילוי טבל הוא מהתורה, מצוות לאו ליהנות ניתנו, ומותר להדליק נ"ח בשמן טבל, לפחות לדעת הרמב"ן הנ"ל פרק א'.

בהנאה, מכיון שמצותו מדרבנן הנאתו הנאה ונמצא שנהנה משמן שריפה. ועכצ"ל שדעת בעהמ"א שאיסור הנאה בשמן שריפה הוא רק מדרבנן, והם התירו להדליק נ"ח בשמן שריפה. (ועיין שעי"ת סי' תרע"ג ס"ק א' בשם השער אפרים דלא קי"ל כבעהמ"א בזה. וא"כ מותר להשתמש בנ"ח בשמן האסור בהנאה. וא"כ ה"ה בטבל, מכיון שמצוות לאו ליהנות ניתנו, גם במצוות דרבנן, אינו נהנה כשמדליק נ"ח בשמן של טבל).

ג. מקור איסור כילוי טבל

ובתוספתא פ"ק דדמאי (ה"ח): "אין זורעים את הטבל, ואין מחפין את הטבל, ואין עושין עם הגוי בטבל". וכתב על זה החזו"א (דמאי ד' ט"ו): "מכאן יש להוכיח דאיסור כילוי של טבל אינו על הבעלים, שחייב לעשר, אלא אפילו בשל אחרים, ואף שאינו נהנה כלל. ואפשר שהוא מדרבנן". ר"ל שמכיון שהתוספתא אוסרת לעשות עם הגוי בטבל, משמע שהגוי הוא הבעלים של הטבל, וא"כ ישראל העושה עמו אינו נהנה כלל מהטבל, בכל זאת אסור לו להשתתף בכילוי הטבל. כי זהו איסור עצמי, לא בגלל שיש חובת גברא על ישראל להפריש תרו"מ וכשהוא מכלה את הטבל מבטל מצות הפרשת תרו"מ (עיין תורת הארץ פרק ב' ח' שדן בזה), אלא זהו איסור מצד עצם כילוי הטבל. שהרי גוי אינו מחויב בהפרשה. (וגם אי"ל שכילוי טבל יש בו הפסד ממון הכהנים, שהרי בטבל של גוי אין לכהנים זכות כלל. ומכיון שאין מקור ברור לאיסור זה כתב החזו"א שאולי איסור זה הוא רק מדרבנן. ור"ל גם אם נניח שהנאת כילוי טבל אסורה מהתורה — וכמו שדן המל"מ בדבר — זהו רק בטבל שיש בו חיוב תרו"מ, אך טבל של גוי שאין בו חיוב תרו"מ בפועל אסור רק מדרבנן). אך הרמב"ם לא הביא תוספתא זו להלכה.

ג. גזל כהנים בטבל

בתורת הארץ לר"מ קלירס (ח"א פ"ב אות ח) כתב שגם אם מותר להדליק נ"ח בטבל זהו רק טבל שאין בו גזל כהן. (וכגון שירש טבל מאבי אמו כהן) אך טבל שיש בו גזל כהן אסור משום חלק הכהן שבטבל והוא גזל. וא"כ המדליק נ"ח בשמן גזול הרי זו מצוה הב"ע ולא יצא י"ח. ויש להעיר על דבריו שבמצוה דרבנן נחלקו הראשונים אם יוצא י"ח בגזל או לא. עיין פרק לולב הגזול (סוכה ל' א') שלר' יוחנן לולב הגזול פסול כל שבעה, כלומר פסול מצוה הבאה בעבירה הוא גם במצוה מדרבנן. ולשמאל הוא פסול רק ביו"ט א' שהוא מהתורה, אך בשאר הימים כשר כי במצוה דרבנן אין פסול מצהב"ע. ובשו"ע סי' תרמ"ט ס"ה נחלקו בדבר השו"ע והרמ"א. השו"ע פוסק כשמואל, והרמ"א כר' יוחנן. כלומר, מי שנוהג כמנהגי אשכנז לא יצא י"ח בהדלקת נ"ח בשמן גזול, אך הנוהג כמרון המחבר יוצא י"ח בשמן גזול.

וערמב"ם (הל' לולב פ"ח ה"ט) שפסק שלולב הגזול ביום טוב שני, עם שאר הימים — הכל כשר. אלא שהרמב"ם פסק כך כנראה גם בזמן שהמקדש היה קיים וגם במקדש, למרות שלולב נהג במקדש ז' ימים מהתורה, ובכל זאת הכשיר לולב הגזול. וצ"ל שלדעתו, יש הבדל בין נטילת לולב במדינה ביום טוב ראשון, לבין נטילת לולב במקדש ביתר הימים. ביום טוב ראשון המצוה היא בעצם הנטילה. ביתר הימים לא היתה מצות הנטילה במקדש בעצם הנטילה אלא בשמחה "ושמחתם לפני ה' א-לקיכם". ומכיון שהלולב אינו החפצא של המצוה, אלא האמצעי לצאת בו י"ח שמחה, אינו פסול משום מצהב"ע. וסברה דומה מצינו לו להרמב"ם

בתחילת הלכות שופר שפסק ששופר הגזול כשר משום שהמצוה היא בקול. כלומר השופר עצמו אינו החפצא של המצוה, אלא רק הקול היוצא ממנו. ולפי"ז צ"ע בנר חנוכה, האם השמן הוא החפצא של המצוה, או האור. ולכאורה האור הוא המצוה, שהרי הדלקה עושה מצוה, וא"כ השמן הגזול מכיון שאינו החפצא של המצוה איננו פוסל את המצוה משום מצהב"ע, גם אם נאמר שבדרבנן יש מצהב"ע.

אך הדבר צ"ע. כי כבתה אין זקוק לה. ובכל זאת בעיני שיעור של שמן. א"כ יש מקום לומר שהשמן הוא החפצא של המצוה. ויתכן לומר שבזה נחלקו הפר"ח והנשמת אדם. הפר"ח (סי' תרע"ה ס"ק ב') כ' שלדעת הרא"ש אם לא שם שמן כשיעור אינו רשאי להוסיף שמן אלא עליו לכבות ולהדליק מחדש בברכה כאשר יש שמן כשיעור. והנשמת אדם (כלל קנ"ד א') תולה זאת בשני תירוצי הגמ' ולדעתו לא יברך על ההדלקה החדשה, כי יתכן שיצא בהדלקה הראשונה. כלומר, לדעת הפר"ח השמן הוא חפצא של המצוה. ולדעת הנש"א השמן אינו חפצא של המצוה. וי"ל וצ"ע.

והנה בשמן גזול נחלקו השואל ומשיב (מהדו"ג ח"א סי' שמ"ט) והארץ-צבי (תאומים אר"ח סי' נ"ב). השו"מ פסל את ההדלקה משום מצוה הבאה בעבירה, ואע"פ שהשמן נאסר בהנאה בגלל נ"ח ונקנה בשינוי, ברגע ההדלקה עוד לא נאסר. והארץ-צבי חולק ומכשיר את ההדלקה, משום שבמצוה דרבנן לא אמרינן מצוה הב"ע וכמו שבמרור גזול יוצא י"ח בזה"ז (עפ"י המקו"ח סי' תנ"ד ויש להעיר עליו כנ"ל מפסק הרמ"א בסי' תרמ"ט שלולב הגזול ביו"ט שני ג"כ פסול. וצ"ע). ובמקראי קודש להגרצ"פ (סי' נ"א בהערה 4) הביא מהשד"ח בשם נהר שלום שאפילו לפוסקים

חיובי אין כאן "לכס" גמור, כי יש לכהנים זכות בכח. אך מאידך, בודאי שאין לומר שהגוזל טבל גוזל את הכהנים ועובר על לא תגזול מדאורייתא. ולכן נראה שאין כאן מצהב"ע.

ובפרט בטבל שנמצא ברשות נוכרי, והרי הנוכרי אינו חייב להפריש תרו"מ והוא גם לא יפריש תרו"מ, נראה שאין איסור גזל במי שנהנה משמן של נוכרי.

ד. בעלות בטבל קודם הפרשת תרו"מ

אך הגרצ"פ במקראי קודש לחנוכה (סי' כ"א-כ"ב) סובר שהשמן של נ"ח צריך להיות של הבעלים, שאל"כ לא יצא י"ח נ"ח. וא"כ לדעתו שמן של טבל אינו יכול להיות שייך לבעליו לדעת התוס', וא"א לצאת בו י"ח נ"ח.

אלא שהוא מסתמך על ההלכה שאכסנאי צריך להשתתף בפריטי. והוא הבין מזה שהשמן צריך להיות שייך למדליק ואל"כ לא יצא י"ח. אך באמת אין מכאן ראיה. הפריטי נועדו לשייך את האכסנאי לביתו של האושפיזא, שהרי אינו סמוך על שולחנו, וכשישלם פריטי מצטרף לבני הבית ויוצא מדין נר איש וביתו. ואה"נ אם הוא סמוך על שולחן בעה"ב לא צריך לתת פריטי. עיין משנ"ב סי' תרע"ז.

וכן כתב המאירי בשבת כגון בן נשוי בבית אביו אינו צריך כלום. וכן כתבו בגינת ורדים (סי' קנ"ט) וגן המלך (סי' מ"א) שבעה"ב המהנה אורח וכל צרכיו עליו לא צריך פריטי. ועיין יחווה דעת (ח"ו סי' מ"ג) שכן מנהג העולם שאורח הסמוך על שולחן מארחו אינו משתתף בפריטי. נמצא שאין צורך לקנות חלק בשמן מדין בעלות, אלא רק כדי להשתייך לבעה"ב כדי

הסוברים שבמצוה דרבנן לא אמרינן מצהב"ע מ"מ בנר חנוכה שהקרן מתכלה לגמרי וא"א להשיב את הגזילה לבעליה כר"ע מודים שההדלקה פסולה משום מצהב"ע (אך מהמקו"ח הנ"ל משמע שאינו סובר כן).

אך הנחת הגר"מ קלירס שהמדליק בשמן של טבל עובר על איסור גזל, בגלל חלק הכהנים המעורב בטבל, צ"ע. אמנם זוהי דעת התוס' בסוכה ל"ה א' ד"ה אך הרמב"ן בספרו לולב הגדול חולק עליהם וסובר שאין לפסול אתרוג של טבל משום שאינו בכלל "לכס" כי אפשר להפריש עליו ממקום אחר.

וסברת התוס' עצמה צ"ג. עיין מנחת ברוך (סי' צ"ו) שהקשה עליהם מכמה מקומות. לכאורה סברתם היא רק לסוברים מתנות שלא הורמו כמי שהורמו?! ולדבריהם, כיצד אדם יכול להקדיש טבל, הרי אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו? והאוכל טבל פטור מן התשלומין משמע שאין כאן גזלת ממון מבעליו. ובפרי יצחק (ה"ב קונט"א לס' י"ט) הקשה מכהן שהוא בעליו של טבל. ולענ"ד ילה"ק גם מביטול ברוב, שמהתורה טבל בטל ברוב ורק מדרבנן לא בטל, או משום דשיל"מ או משום שכהיתרו כך איסורו (עיין ע"ז ע"ג ב') ואם יש בטבל חלק ממון של הכהנים מדוע יבטל הטבל ברוב, הרי ממון אינו בטל ברוב?

ולכן נראה לומר שאין לכהנים חלק ממש כבר עתה בטבל, אלא יש להם רק זכות בטבל, לכשיפרשו התרומות והמעשרות ממנו. וזכות זו מגבילה את הבעלות של הבעלים על הטבל. (וכעין שיטת היראים עי' מג"א תרל"ז, ג). וכעין זה כתבו באוצר מפרשי התלמוד לסוכה (דף ל"ה א' הערה 148). ולכן לענין אתרוג ומצה דבעינן "לכס" באופן

אך לסוברים שהאיסור הוא מהתורה אין מקום להתיר הדלקת נ"ח בשמן של טבל. ואין לדמות טבל לשמן שריפה. שם ההיתר הוא משום שהדלקת נ"ח היא על דעת כהן, או משום פרסומי ניסא הנחשב כצורך רבים. משא"כ בטבל לא הותר הדבר, כי הטבל לא שייך עדיין לכהן. עם זאת יש להתיר הדלקת נ"ח בשמן טבל משום שאינו נהנה מהשמן, שהרי אסור להשתמש בנ"ח. וגם המתירים שימושים מסוימים בנ"ח המדליק נ"ח אינו מתכוין להשתמש בהם וכל הדלקתו היא רק לשם מצוה, ומצוות לאו ליהנות ניתנו. ואפילו אם נאמר שמצוות דרבנן ליהנות ניתנו אין כוונתם של בנ"א ליהנות מנ"ח.

לדעת התוס' יש בתוך הטבל ממון כהן, אולם אין כאן בעלות ממונית בפועל, אלא רק זכות בכח ואין מניעה להשתמש בטבל להדלקת נ"ח. מה גם שאין צורך בבעלות ממונית על השמן של נ"ח. (ואם הדלקת נ"ח בש"ש מותרת בגלל הסכמת הכהנים יתכן לומר כן גם על ממון הכהנים הנמצא בטבל).

מסקנה

מותר להשתמש בשמן של טבל להדלקת נ"ח (מתוך הנחה שהמדובר בשמן טמא).

שיוציאו כאחד מבני הבית. וכן יש להביא ראיה מאיסורי הנאה שדנו בהם הפוסקים אם כשרים לשמן חנוכה. עי' שע"ת (סי' תרע"ג ס"ק א') בשם לקט הקמח שפסל שמן של ערלה לנ"ח משום כתותי מיכתת שיעוריה. אך לא משום שאין להם בעלות. ולמ"ד שאה"נ אין להם בעלים א"כ לא יוצא בשמן של אה"נ. ולמה לי טעמא דכתותי מיכתת שיעוריה? (עיי"ש שדן לענין בב"ח אם יש בו משום כתותי מיכתת שיעוריה, ולמ"ד אה"נ אין להם בעלות הדיון מיותר). ולכאורה נ"ח עצמו הרי אסור בהנאה ואפילו שיירי שמנים ופתילות אסורים בהנאה, וא"כ אין לו בעלים וכיצד יוצאים בו? אמנם י"ל שבשעת ההדלקה היה השמן שלו והדלקה עושה מצוה. מיהו דוחק לומר שיוצא י"ח בשמן שכל משך זמן ההדלקה אינו שלו ורק ברגע ההדלקה היה שלו. אלא ע"כ אין צורך בבעלות על השמן כמו באתרוג, אלא שלא יהיה גזול.

סיכום

נחלקו הפוסקים אם הנאת כליו של טבל אסורה מהתורה או מדרבנן. לסוברים שהאיסור הוא רק מדרבנן י"ל שמותר להדליק נ"ח בשמן של טבל, כשם שמותר להדליק בשמן שריפה שאף הוא איסורו מדרבנן ולצורך מצוה לא גזרו.